

פרשת ניצבים

מצוות התוכחה

מצוות התוכחה: חובה שלא התבטלה?

היום בעזרת השם נעסוק בסוגיית מצוות התוכחה המופיעה בפרשת השבוע שלנו. מצוות התוכחה היא מצוות עשה מן התורה, וכך פסקו כל הראשונים וכך פסק גם מרן השולחן ערוך (אורח חיים, סימן תר"ח).

לכאורה יש סתירה, שכן מצד אחד מצווה זו היא חובה המוטלת עלינו, אך מצד השני הגמרא המפורסמת במסכת ערכין (טז ע"ב) אומרת בשם רבי טרפון: "תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח". מכאן אנו למדים שבעוד שמצוות התוכחה רובצת עלינו ולא התבטלה מעולם, הרי שרבים מאיתנו פשוט לא יודעים כיצד לקיימה כראוי. ההלכה הפסוקה היא שמי שלא למד את דיני התוכחה, או שאינו ראוי ואינו יודע כיצד להוכיח – אל לו להוכיח, כיוון שתוכחה לא נכונה עלולה לבייש את פני חברו ולגרום לנזק גדול יותר.

עם זאת, חוסר הידיעה אינו פוטר אותנו מן המצווה. מצוות תוכחה היא מצוות עשה, ואם אדם לא הוכיח במקום שהיה עליו להוכיח, הוא נתפס באותו עוון. הפתרון לכך אינו להימנע מן המצווה, אלא **ללמוד את ההלכות**. כל זמן שלא למדנו את היסודות – כיצד להוכיח מתוך אהבה וחיבוק, את מי מוכיחים, מתי נכון להוכיח, ומה ההבדל בין שוגג למזיד או בין איסור דאורייתא לדרבנן – אסור לנו להוכיח. אך חובתנו ללמוד ההלכות אלו ממש כשם שאנו לומדים הלכות שבת ומאכלות אסורות, שכן אדם לא יוכל לטעון בשמיים שחילל שבת משום שלא ידע את ההלכות, התשובה לכך תהיה: "היה עליך ללמוד". כך הדין גם במצוות התוכחה.

מקור המצווה בפרשה ודין הערבות ההדדית

בפרשת ניצבים נאמר:

"וְכָל יֵשׁ בְּכֶם אִישׁ אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שְׂכֵט אֲשֶׁר לְבָבוֹ פְּנֵה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ לִלְכֹּת לַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם... וְרִבְצָה בּוֹ כָּל הָאֵלֶּה הַתְּנוּבָה בְּסִפְרָה הִזָּה... וַיִּתְּשֻׁם ה' מַעַל אֲדָמָתָם בְּאֶף וּבְחֶמֶה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיִּשְׁלַכְם אֶל אֶרֶץ אַחֲרֵת כִּיּוֹם הִזָּה הַנִּסְתָּרִית לָהּ אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת".

שואל רש"י במקום: ואם תאמר, מה בידינו לעשות? למה הקצף והחרי אף הזה שאתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד? הרי איש אינו יודע את טמוניותיו ומצפוניו של חברו, ולא יכול לדעת מה הוא עושה בחדרי חדרים! ועל כך עונה הקדוש ברוך הוא: "הַנִּסְתָּרִית לָהּ אֱלֹהֵינוּ" – אינני מעניש אתכם על הנסתרות. אדם

שחוטא בחדרי חדרים או במחשבותיו, הקדוש ברוך הוא ייפרע מאותו יחיד, ואין עלינו דין ערבות או מצוות תוכחה על כך. אבל, "וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ" – עלינו לבער את הרע מקרבנו כשמדובר בדברים גלויים. רש"י מוסיף המילים "לָנוּ וּלְבָנֵינוּ" כדי ללמד שאפילו על הנגלות לא נענשו הרבים עד שעברו את הירדן וקיבלו עליהם את השבועה בהר גריזים ובהר עיבל. ברגע שעברנו את הירדן, קיבלנו על עצמנו את דין **הערבות** ("כל ישראל ערבים זה לזה"), ולכן חלה עלינו מצוות עשה מהתורה להוכיח אדם שעושה עבירה בגלוי.

טעם המצווה: הצלת גופו ונפשו של החוטא

הרמב"ם (בספר המצוות, עשה ר"ה) כותב שציונו ה' שלא נחטא ושלא נעזוב את זולתנו מאומתנו להמרות את פי השם, וחובה למנוע אותו מכך במאמר התוכחה. וכך פוסק הרמב"ם גם בהלכות דעות (פרק ו', הלכה ז'):

"הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה, מצווה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא לעצמו במעשיו הרעים, שנאמר: הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ".

דברים דומים נכתבו גם בחינוך, בסמ"ג, בסמ"ק, ובדורנו גם בשו"ת יחוה דעת (חלק ג', סימן ל"ו).

בעל "מנחת חינוך" (מצווה רלט) מעלה נקודה עמוקה באשר למקורה של החובה להוכיח. הרי אם אדם איבד דבר ערך, כגון עט או שעון יקר, חלה עלינו מצוות עשה של "השבת אבדה" ("הִשָּׁב תִּשְׁבֶּם לְאֻחִידְךָ"). קל וחומר בענייננו – חז"ל דרשו שהמצווה כוללת גם את "אבדת גופו", ועל אחת כמה וכמה הצלתו מן העבירה שיש בה איבוד הגוף והנפש גם יחד! אדם המחלל שבת או אוכל מאכלות אסורות – במזיד או בשוגג – מאבד את נפשו. אם אתה רואה אדם טובע בים, האם לא תקפוץ להצילו? הרי ישנו איסור "לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ". כך בדיוק עלינו לנהוג כלפי אדם הטובע רוחנית. מי שנמנע מלהוכיח לפי הכללים עובר הן על ביטול מצוות עשה של תוכחה והן על "לא תעמוד על דם רעך".

האחריות על אי-מחאה

הגמרא במסכת שבעות (דף ל"ט) אומרת שבעוד שבשאר עבירות שבתורה נפרעים מן האדם עצמו, בעוון שבעות שקר נפרעים ממנו ומכל העולם כולו. שואלת הגמרא: והרי למדנו ש"כל ישראל ערבים זה לזה", אז מדוע רק בשבועה כל העולם נענש? מתרצת הגמרא שהערבות הכללית חלה רק **היכן שיש**

בידו של אדם למחות ולא מיחה. במקרה כזה הרבים נתפסים בעוון היחיד.

דוגמה חזקה לכך מובאת במסכת שבת (דף נ"ד): הגמרא מספרת על פרתו של רבי אלעזר בן עזריה שיצאה בשבת מחוץ לתחום. שואלת הגמרא: וכי פרה אחת הייתה לו? הרי אמר רב שרבי אלעזר בן עזריה היה מפריש מדי שנה שנים עשר אלף עגלי מעשר מכל עדדיו! מסבירה הגמרא שהפרה שיצאה באיסור כלל לא הייתה שלו, אלא של שכנתו, אלא מתוך שהיה יכול למחות בשכנתו ולא מיחה – נקראת הפרה על שמו והוא נענש עליה.

מכאן אנו לומדים את עצמת האחריות: אדם נתפס על עוונות אנשי ביתו, אנשי עירו, ואם יש בידו למחות בכל העולם כולו – נתפס על עוון כל העולם. בדיוק משום כך אנו מחויבים לשבת וללמוד היטב את הלכות התוכחה, כדי שנדע מתי, את מי וכיצד להוכיח בצורה נכונה ומועילה.

השל"ה הקדוש ודין הערבות ההדדית

השל"ה הקדוש (בפרשת קדושים) מסביר מדוע אדם נתפס בעוון חברו. הטעם לכך פשוט: אנו במעמד של "ערב פירעון". היכן קיבלנו ערבות זו? הגמרא במסכת סוטה (ל"ז) אומרת שלפני שנכנסנו לארץ, נכרתו 48 בריתות בהר גריזים ובהר עיבל. שם נעשינו ערבים זה לזה, כמאמר הפתגם הידוע "כל ישראל ערבים זה לזה". השל"ה מסביר זאת: אם חתמת כערב בשטר חוב של חברך, המלווה רשאי לגבות את החוב ממך שיחפץ – מהלווה או ממך. באותו אופן, הקדוש ברוך הוא רשאי כביכול לגבות את חובו של החוטא ממנו או ממך. יתרה מזאת, ריבוי הבריתות שנכרתו הופך אותנו למעין "ערב קבלי", סוג של ערבות המאפשר למלווה לגשת ישירות אל הערב ולדרוש ממנו את החוב.

המהר"ל מפראג: גוף אחד וספינה אחת

המהר"ל מפראג (בספרו "נתיבות עולם", נתיב התוכחה, פרק ב') מרחיב את משמעות המושג של ערבות הדדית ומציין שבשום אומה בעולם לא תמצא דין ערבות כזה. הסיבה לכך היא שעם ישראל כולו מדומה לגוף של אדם אחד. כשמכים איבר אחד, כל הגוף מרגיש את הכאב; כך כאשר יהודי עובר עברה, כל ישראל מרגישים את החטא ומושפעים ממנו. אם אדם נמשל ל"לב" של האומה והוא אינו מתפקד כראוי – כל הגוף יסבול בעקבותיו. לכן, כאשר אדם יכול למחות ואינו מוחה, הוא נתפס על עוון הדור כולו. רעיון זה מקביל לדברי המדרש של רבי שמעון בר יוחאי, המדמה את עם ישראל לאנשים המפליגים יחד בספינה. אם אדם יושב בתאו וקודח חור בקרקעית בטענה שהוא רק רוצה להכניס מי מלח לחדרו הפרטי ("מה אכפת לכם, אני קודח בחדר שלי"), הוא למעשה מטביע את הספינה כולה. כל עבירה שיהודי עושה היא בגדר קידוח חור בספינה של כולנו.

חורבן ירושלים וגודל שחר המוכיח

הגמרא במסכת שבת (ק"ט ע"ב) אומרת: "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה". כיוון שבית המקדש הוא נשמת האומה, וכאשר כל אדם התכנס בפנינו מבלי שיהיה אכפת לו ממעשיהם של אחרים – גם כשמדובר בעבירות חמורות כגילוי עריות, עבודה זרה ושפיכות דמים – כבשו פניהם בקרקע ונמנעו מלהוכיח, ולכן נחרבה העיר. מנגד, ב"תנא דבי אליהו" נכתב שאין קורת רוח גדולה לפני הקדוש ברוך הוא כמו מאדם היודע להוכיח את הרבים לשם שמיים, והוא עושה נחת רוח למי שאמר והיה העולם. גם במסכת תמיד (כ"ח ע"א) נאמר שכל המוכיח את חברו לשם שמיים זוכה לחלקו של הקדוש ברוך הוא, ומושכים עליו חוט של חסד. מסיבה זו הדגישו חז"ל את חשיבות המצווה, כדי שיטרח האדם וילמד כיצד לקיים אותה כראוי.

תקן את עצמך ואז תקן אחרים

רבנו יונה בספרו "שערי תשובה" כותב שחיסרון הידיעה בהלכות תוכחה אינו פוטר את האדם מעונש. אחד מעיקרי התשובה – בפרט בימי חודש אלול שבהם אנו באים להמליך את המלך – הוא להשיב רבים מעוון ולטפל באלו שמורדים בו, שכן אם לא יוכיח – ייענש על כך. כאן עולה שאלה: האם אדם חייב להיות מושלם במאה אחוז כדי להוכיח? הרי חז"ל אמרו "קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים" (תקן קודם את עצמך ורק אז את

אחרים). הפוסקים (כדוגמת שו"ת הציץ אליעזר, הכתב סופר והמנחת יצחק) מבהירים שהכוונה אינה לפטור אדם ממצוות התוכחה. ציווי הגמרא הוא למעשה דרישה: **תקן את עצמך כדי שתוכל להוכיח אחרים.** אם האדם אינו מתקן את עצמו, הוא ייתבע בשמיים פעמיים: גם על כך שלא תיקן את עצמו, וגם על כך שבגלל מצבו לא היה יכול לתקן אחרים.

דרכי התוכחה: חובה המוטלת על כולם, מתוך אהבה

תנאי בסיסי למצוות התוכחה הוא שהיא חייבת לנבוע מלב אוהב. אם אדם בקיא בהלכה מסוימת (למשל הלכות שבת) ורואה את חברו חוטא, והוא אוהב אותו ויודע כיצד להשמיע לו את הדברים – חובה עליו להוכיח אותו (בכפוף לכללי ההלכה: לבדוק אם הוא שוגג או מזיד, האם מדובר באיסור דאורייתא, והאם בשעת מעשה או לא וכו'). ישנן דרכים חכמות ונעימות להוכיח מבלי לבייש. לדוגמה, סביב שולחן השבת, יכול אדם לספר סיפור או להעביר מסר הקשור ל"פרשת השבוע של הבית" (סוגיה שרלוונטית למשפחה באותה עת), מבלי להצביע על אף אחד ספציפית. בנוסף, כאשר מדובר בציבור הרחב, חובה על רב הבית כנסת או מורה ההוראה להוכיח את הציבור, כפי שפסק מרן הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת סימן לו), ואם תלמיד חכם נמנע מכך – הוא נתפס בעוון הציבור כולו.

עם זאת, חשוב לזכור: התורה לא ניתנה רק לרבנים, אלא לכל עם ישראל. החובה ללמוד הלכות תוכחה מוטלת על כל אדם, בדיוק כמו החובה ללמוד הלכות שבת או הלכות מאכלות אסורות. המטרה בלימוד אינה כדי לדעת לריב עם אנשים; נהפוך הוא, מי שרב וצועק מעיד על עצמו שלא למד הלכות תוכחה. המטרה היא להבין כיצד להאיר פנים, לקרב ולקיים את המצווה מתוך אהבה אמיתית ואחריות משותפת.

עד היכן מצוות תוכחה מגעת?

הגמרא במסכת ערכין (דף ט"ז ע"ב) שואלת עד היכן מגיעה מצוות התוכחה? רב עונה: "עד הכאה", כלומר – עד שיכה החוטא את המוכיח. שמואל אמר: "עד קללה", ורבי יוחנן אמר: "עד נזיפה".

אמנם היום איננו מגיעים למצבים אלו בפועל, אולם הכלל העולה הוא ברור: חז"ל ציוו עלינו להפריש אדם מעבירה גם אם הדבר עלול לעלות לנו בבזיונות או במחיר כבד, שכן ברגע שאתה רואה אדם חוטא ואינך מוחה בו – אתה נחשב כחוטא יחד איתו, כפי שהשל"ה הגדיר זאת: "רצה מזה גובה, רצה מזה גובה".

האם חובה להוציא ממון על מצוות תוכחה?

בעל "מנחת חינוך" (מצווה רל"ט) סובר שמי שנמנע מלהוכיח עובר לא רק על עשה של תוכחה, אלא גם על מצוות לא תעשה: "לא תעמד על דם רעך". "הרמ"א בשולחן ערוך (יורה דעה, סימן של"ד, סעיף מ"ח) דן בשאלה האם אדם מחויב להוציא ממון על מצוות תוכחה. הוא כותב שאף על פי שמי שאינו מוחה בעוברי עבירה נתפס באותו עוון, "אין אדם חייב להוציא ממון על זה". ולכן נהגו להקל ולהימנע ממחאה במקום שיש חשש שהחוטאים "יעמדו על ממוננו". האחרונים מסבירים שדברי הרמ"א פוטרם מהוצאת ממון רק כאשר החוטא עצמו עלול להזיק לממונו של המוכיח כנקמה.

אולם, אם אין חשש מנזק אלא עצם קיום התוכחה דורש הוצאה כספית – החפץ חיים פוסק שקיימת חובה להוציא ממון. מקורו הוא בסוגיה הידועה במסכת בבא מציעא (ס"ב ע"א) המציגה את מחלוקת בן פטורא ורבי עקיבא: שניים שהולכים במדבר וביד אחד מהם מימיה אחת. אם ישתו שניהם – שניהם ימותו, אם ישתה אחד – הוא יחיה וחברו ימות. בן פטורא אמר: ישתו שניהם, כדי שלא יראה האחד במות חברו. אך רבי עקיבא דרש: "נאהבת לרעך כמוך" – חייך קודמים לחיי חברך, ולכן בעל המים ישתה ויחיה. מכאן מדייק החפץ חיים: הכלל "חייך קודמים" תקף רק לגבי חיי האדם, אך בשום מקום לא נאמר "ממונך קודם"! לכן, אם על ידי הוצאת ממון אתה יכול להציל את חברך מאיבוד גופו ונפשו (הן בעולם הזה והן בעולם הבא) – חובה עליך להוציא את ממונך כדי להצילו.

מתי פטורים מתוכחה ומדוע "אל תוכח לץ"

שוב נחזור לגמרא בערכין (ט"ז ע"ב), האומרת בשם רבי טרפון: "תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח. שאם אמר לו: 'טול קיסם מבין שיניך', אמר לו: 'טול קורה מבין עיניך'". האם אמירה זו פוטרת אותנו מן המצווה? התשובה היא לא! היא רק באה להדגיש: תתקן את עצמך לפני שאתה בא לתקן אחרים. בנוסף, במסכת יבמות (דף ס"ה ע"ב) אומר רבי אילעא משום רבי אלעזר בן רבי שמעון: "כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע... שנאמר: 'אל תוכח לץ פן ישנאך'". הראשונים מסבירים שכאשר האדם נמצא במצב של ליצנות ואינו מסוגל לקבל, אל תוכיח אותו באותו רגע – הוא רק ישנא אותך ולא יקשיב. עליך להמתין לעת רצון, לרומם אותו, לומר לו: "אתה אדם חשוב, המעשה הזה אינו מתאים לך", ורק אז להוכיח. אם ניכר בבירור שהתוכחה תהיה חסרת תועלת – אסור לומר אותה.

פסקי המאירי, היעב"ץ ורבי חיים פלאגי

המאירי (בבא קמא) כותב שמצווה גדולה להוכיח את החבר ולהשיבו מדרך רעה לדרך טובה. אך אם המוכיח רואה שדבריו מושחתים ואין בהם תועלת, ואין לחברו ראוי לקבל תוכחה – הוא אינו צריך להשפיל עצמו ולהוכיחו לשווא, אלא יניחנו לו אל תדבר איתו.

היעב"ץ (שו"ת שאילת יעבץ, חלק א', סימן פ'), נשאל על אדם שנהג להתגלח בתער ובא לבית הכנסת כך שכולם רואים. האם ראוי להרחיקו מבית הכנסת ולומר לו "או שתפסיק להתגלח או שתעוף מפה"? היעב"ץ השיב שאין בזה שום תועלת. אם תגרש אותו, לא קיימת את מצוות התוכחה, אלא גרמת הרס ליהדות, למה כי לא למדת את הלכות. אמנם הוא חוטא, אך כל עוד הוא בא לבית הכנסת, נשאר פתח שדרכו אפשר לדבר על ליבו לאט ובעדינות. אם תרחיק אותו – נעלת בפניו את דלת התשובה. מסקנתו היא שהכול לפי העניין, האיש, המקום והזמן. באותו אופן פסק גם רבי חיים פלאגי (בספרו "חיים לראש"). אם ידוע שתוכחה תקיפה רק תרחיק את האדם מן הדת (ובדור פרץ כשלנו, מי שמרחיקים אותו עלול לעזוב את היהדות לגמרי ולצאת לתרבות רעה) – יש להימנע ממנה, ולנסות להשפיע רק בנועם ובדרכי שלום. ה"חזון איש" (יורה דעה, הלכות שחיטה, סימן ב', ס"ק ט"ז) נוקט בגישה מקלה מאוד בענייני תוכחה בזמננו, ורוב האחרונים מסתמכים עליו. עם זאת, חשוב להבין שדבריו אינם פטורים אותנו מעצם החובה להוכיח בדרכים עקיפות ומועילות, ואלו הן רק ההקדמות ללימוד המעמיק של הלכות התוכחה.

פסק החזון איש: מתוכחה קשה לעבודות של אהבה

עדיין לא הגענו להלכות התוכחה עצמן, אלא אנו עוסקים ביסודות המובאים בשולחן ערוך (אורח חיים, סימן תר"ח בהלכות יום הכיפורים) ובנושאי הכלים. בהקשר למציאות ימינו, החזון איש (יורה דעה, הלכות שחיטה סימן ב') מתייחס לדין העתיק של "מורידין ולא מעלין" כלפי כופרים ובעלי עבירות.

החזון איש מסביר שדין זה – והשימוש בתוכחה נוקשה ובענישה – היה תקף רק בזמן שההשגחה האלוהית הייתה גלויה בעולם, כשהיו ניסים מצויים וצדיקי הדור הנהיגו תחת השגחה פרטית נראית לעין. באותם ימים, עקירת הרשעים והמוכיחים בשער הייתה גדרו של עולם והביאה לתיקון. אך בזמננו, תקופה של הסתר פנים שבה "נכרתה האמונה", שימוש בכוח או בתוכחה קשה לא יגדור פרצות, אלא רק יוסיף השחתה וחילול השם. מאחר שאין לנו את ההשגחה הגלויה ואיננו יודעים להוכיח, פוסק החזון איש: **עלינו להחזירם בעבודות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידנינו מגעת**. "חשוב להדגיש: החזון איש אינו פוטר אותנו ממצוות התוכחה, אלא משנה את הגישה הנדרשת בדורנו – מכפייה וכוח, להארת פנים ואהבה.

ליקוטי מוהרן: הסכנה שבתוכחה שאינה ראויה

רבי נחמן מברסלב (בליקוטי מוהרן, תניינא תורה ח') מזהיר מפני יציאה מהירה להוכיח את הרבים. אף על פי שתוכחה היא דבר גדול ומצוות עשה מן התורה, לא כל אדם ראוי להוכיח. כאשר אדם שאינו ראוי (שלא תיקן את עצמו תחילה) מוכיח את חברו, לא רק שדבריו אינם נשמעים, אלא הוא "מבאיש את ריחן של הנשמות". אבל הוא עדיין לא פוטר את דין התוכחה. רבי נחמן ממשיך זאת לדבר מסריח המונח בפניה – כל עוד לא מזיזים אותו, לא מרגישים בריח. אך כשמתחילים להתעסק בו, הריח הרע מתעורר. כך, תוכחה שאינה ראויה מעוררת את "הריח הרע" של המעשים והמידות הרעות של החוטאים, מביישת אותם ומחלישה את נשמתם ואת האחיזה המועטה שעוד נותרה להם ביהדות. יתרה מכך, הרב מסביר שעל ידי החלשת הנשמה, המוכיח גורם להפסקת השפע האלוהי מכל העולמות התלויים באותן נשמות.

סדרי עדיפויות בלימוד: בין הלכות ברכות להלכות תוכחה

לעיתים אבא חוזר הביתה חסר שלוה ומוצץ ב"דינים קשים", ומחליט "ליישר" את אשתו וילדיו ולעשות סדר בבית בכוח. בתוכחה הפוגענית שלו הוא רק מחליש את נשמותיהם ומרחיק אותם. פלא גדול הוא שאנשים מקדישים שנים ללימוד דקדקני של הלכות ברכות – למשל, מבררים לעומק האם מברכים על במבה או שניצל "שהכל", "מזונות" או "האדמה" – לימוד שהוא כמובן חשוב בפני עצמו. אך אותם אנשים מתעלמים לחלוטין מלימוד הלכות תוכחה. בשמיים לא תישאל בחומרה מדוע ברכת "שהכל" במקום "מזונות" (שהרי יש לכך מקורות בפוסקים), אך אם יכולת להציל שכן, חבר או את בני ביתך – ולא עשית זאת כי לא למדת כיצד לקרב אותם – על כך תיתבע עליו והילדים שלו על אישתו ועל כל צאצאיו. אי לימוד הלכות תוכחה גורם לכך שאנשים סביבנו טובעים רוחנית, ואנו עומדים מנגד מבלי לדעת איך להושיט עזרה.

חומרתה של תוכחה מוטעית והלבנת פנים

הסכנה בתוכחה המבוססת על בורות היא עצומה. קורה שאדם לומד הלכות באופן חלקי בלבד ("קיצור הלכות"), ובעקבות זאת מקים צעקות בביתו על מה שנראה לו כחילול שבת. באחד המקרים, אדם צעק על חמותו לקחה את הסיר שמה מתחת למיחם בשבת, וביזה אותה ברבים. הוא עשה זאת מתוך בורות, שכן הוא לא ידע שעל פי מסורת אבותיה (כמנהג חלק מיהודי מרוקו, וכפי שפסקו רבניהם) הדבר היה מותר לה. בגלל חוסר ידיעתו, הוא הלבין את פניה ברבים – עבירה חמורה שהעובר עליה מאבד את חלקו לעולם הבא (כפי שנפסק בחושן משפט, סימן תכ"ו). אותו אדם סבר שהוא "מקנא להשם", אך למעשה הוא הרס את השלום והמאמץ את היהדות על סביבתו. חבל על היהדות שלנו, שהיא כל כך יפה, מתוקה ומקרבת, שתיהרס בגלל גישות מוטעות. לכן חובה עלינו ללמוד את הלכות התוכחה ביסודיות – כדי לדעת מתי לשתוק, וכיצד, מתי ואת מי להוכיח באמת.

הבית כ"מסגרת של תמונה" והכשרת המוכיח: "קשוט עצמך"

ביסוד החינוך, שהבית יציב וההורים חזקים מלאי חום ותפילות הם ה"מסגרת" האמיתית המגנה על הילד, בעוד שמוסדות הלימוד והסביבה החיצונית לא יוכלו לשבור אותו. מתוך יסוד זה נגזר גם גישת התורה למצוות תוכחה, הדרושה ראשית לכל עבודה פנימית.

בעל **"הנועם אלימלך"** פרשת תצווה, על הפסוק **"וְאִתָּה תֵּצֵא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"** מביא את דרכי המוסר בתוכחה: אדם המבקש להוכיח אחרים חייב להיות קדוש וטהור בכליו ולקיים "קשוט עצמך תחילה". אמנם חז"ל אמרו "תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח", אך אדם אינו פטור בשל כך ממצוות עשה מן התורה. הטענה "אינני קדוש ולכן אני פטור" היא טעות,

החובה המוטלת על האדם היא לתקן את עצמו ולזכך את מידותיו כדי שיהיה ראוי להוכיח.

תוכחה בלשון רכה ו"רימון של שושנים": ספר בצור ירום

הגאון הרב ירום אברג'יל זצ"ל (בספרו "בצור ירום" חלק ח', עמ' קס"ט) מביא את דברי הגמרא במסכת בבא מציעא, לפיהם קיימת חובה להוכיח חבר "אפילו מאה פעמים". עם זאת, הרב מדגיש כי צורת התוכחה חייבת להיות בלשון רכה ונעימה.

התורה הסמיכה את האזהרה "לא תשנא את אחיך בלבבך" למצווה "הוכח תוכיח את עמיתך", כדי ללמד שתוכחה שאינה יוצאת מתוך לב אוהב אינה מתקבלת לעולם. מי שאינו אוהב את חברו אינו יכול להוכיחו, ועליו לעבוד תחילה על מצוות עשה של "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ".

כדי למנוע הלבנת פנים בבית או בשולחן שבת, הדרך הנכונה היא לזרוק "רימון של שושנים" – ללמד רעיון מוסרי או הלכתי באופן כללי מתוך פרשת השבוע, מבלי לכוון לאף אדם מסוים. התוכחה מופצת באוויר בנעימות וברוח טוב, והמסר נספג בלי לפגוע ובלי לבייש.

חובת התוכחה של תלמיד חכם ברבים

הרב עובדיה בשו"ת יחיה דעת כותב הדבר ברור שתלמיד חכם שמוסר שיעור בהלכה ברבים, עליו להסביר בתוך דבריו את חומר האיסור של הנידון. אפילו אם הוא יודע בבירור שהנכשלים באיסור ימשיכו גם להבא, אף על פי כן אין לומר את הכלל "מוטב יהיו שוגגים ואל יהיו מזידים" – כפי שאומרים כשמדובר ביחיד. מצוות הוכחה חובה עליו להוכיח את הציבור! כך כתב הגאון רב יוסף משאש בשו"ת "מים חיים", וכבר השיבו בזה רבני המערב, ומהם הגאון רבי יוסף בורגל, בעל "זרע יוסף", בדרוש לשבת תשובה. הפוסקים לא חילקו בעניין תוכחה, אלא מי שניצב כמוכיח בשיעור – חייב להוכיח. זו מצוות השם מהתורה שלא התבטלה, ואומרים בלשון תוכחה: "למה תעשו כן? ולא עושים כך וכך". הרי תיקן משה רבנו לישראל להקהיל קהילות וללמוד ברבים. מה ללמד אותם? לחקור ולדרוש בכל דין ודין, ולהוכיח אותם. הרב כותב שכאשר אדם נמצא ברבים הוא מחוייב להוכיח אותם. ביחיד אתה צריך לדעת איך לעשות את זה, אבל ברבים – אתה מחוייב להוכיח את הרבים.

ה"מנחת יצחק" (חלק ד') כותב שפשיטא מה שכתוב בגמרא "קשוט עצמך ואחר כך קשור אחרים". הגמרא אומרת: "תמה אני אם יש בדור הזה מי שיעוד להוכיח" וכו'. אומר ה"מנחת יצחק": פשיטא שכוונת רבותינו היא לזרז את המוכיחים, שקשור עצמך תחילה ורק אחר כך תוכיח את האחרים. אם לא כן, הם הגורמים לכך שלא שומעים את דבריהם. מי שמקבל תוכחה – זו ראייה שיש בו יראת שמיים. מובא בספרים בלשון שבועה ("נשבע אני שמיים וארץ"), שאין כוונת מאמרי הגמרא כפשוטם (שאומרת שתמה אני אם יש מי שמוכיח בדור הזה), אם כן, בכל דור ודור מה יעשו? ואפילו בדור של עקבתא דמשיחא – חייב אדם להוכיח. כמו שאמר רבי יוחנן: "פלא על תלמיד חכם שהגיע להוראה ואינו מוכיח".

הדרך הנכונה להוכיח: מאהבה, כבוד והסברה

כל אחד חייב ללמוד את הדברים האלה: איך מוכיחים, מתי מוכיחים, את מי מוכיחים, ובאיזה אופן צריך להוכיח. למה רבות מהפעמים לא מקבלים את התוכחה? כי אנחנו לא יודעים להוכיח. הדבר הכי פשוט: אם אדם יש לו אהבה בלב, הוא אוהב את זה שהוא מוכיח אותו, עושה את זה בדרך נכונה ב"עבודות האהבה" כדי לקרב, והוא עושה את זה באמת לשם שמיים – אין דבר כזה שלא יקבלו ממנו. חז"ל ציוו אותנו על כך.

בעל "חובות הלבבות" כותב בסוף שער התשובה: כשבאים להשיב מישעו מעוון, בתחילה נכנס עמו בדברים להראות לו את פחיתות העניין ופחיתות המרידה במלך הכבוד. אתה לא יכול פשוט להגיד לו: "תשמע, אסור לעשות את זה, אתה טיפש!". איזו מן תוכחה זו? מי יקבל ממך? אם אדם נכשל ואכל מאכלות אסורים (למשל, קונה מהשוק ואוכל חסה בלי להקפיד על תולעים), אם רק תוכיח אותו באמירה – הוא לא יקבל ממך. מה תעשה? תגיד לו: "בוא נשב, אני ואתה, נלמד כמה דקות ביום".

תפתח לו שולחן ערוך, יורה דעה סימן פ"ד, הלכות תולעים. תראו יחד באחרונים מה זה עושה, שזה מטמס את הלב, ותסביר לו כמה לאווים יש בזה. תסביר לו: "אתה יודע? אתה בן מלך, יש לך נשמה טהורה". אתה צריך לאהוב אותו ולהוכיח אותו מתוך אהבה. חז"ל אומרים שבדואי הוא יקבל את התוכחה. כשאתה מסביר לו את העניין, לומד איתו את העניין ומרים אותו גבוה – הוא חייב לקבל את הדברים.

תוכחה במשפחה ורגישות לכוחות הנפש

ה"חוות יאיר" כותב שהדברים שאומרים לאדם, אין מטרתם לעשות אותו רשע, אלא אדרבה – לפנות אליו בדברים שיש בהם כדי לרוממו ולקרבו. כשאתה מוכיח, אתה צריך לדעת גם את הכוחות של האדם. אם אדם בא להוכיח את הבת שלו על איזה בגד, והוא יודע שזה לא בכוח שלה עכשיו – אל תדבר איתה, כי אתה מביש אותה. אפשר לדבר בכלליות, כמו בשולחן שבת. תמיד בשולחן שבת כדאי לדבר מפרשת השבוע. בפרשת השבוע שלנו תמיד יש משהו שקשור לענייני דיומא. אפילו בחודש אלול אתה יכול לדבר על פורים ולהכניס שם תוכחה מסוימת. גם אם יגידו לך "מה קשור פורים לאלול?", יש דברים גבוהים על פי הסוד שאפשר לדרוש. תן להם דרוש "כפלה הרימון, סוגה בשושנים" – מתוך זה הם יבינו את התוכחה.

מצינו אצל יוסף שאמר לאחיו "אני יוסף", ובזה הוכיח אותם על כל מה שעשו (כפי שמובא במדרש). וכן ראינו את משה רבנו מוכיח את עם ישראל לפני מותו, ואת יעקב אבינו מוכיח את ראובן. צריך ללמוד את זה. אם אתה מעיר בתוך ביתך כל הזמן, אפילו 100 פעמים – זה נהיה מאוס. צריך לעשות זאת בטאקט ובשכל.

סיכום: החובה ללמוד את הלכות תוכחה

אני שוב פעם חוזר: אם אדם לא ילמד – לעולם הוא לא ידע. ואם הוא לא ידע – הוא לא פטור מהמצווה! צריך ללמוד את הנושא הזה, את היסודות של "הוכח תוכיח את עמיתך". אבל צריך לדעת: דין תוכחה לא בטל מן העולם! זו מצוות עשה מהתורה. כרגע, אם אתה לא יכול להוכיח כי אתה לא יודע את הדברים – המצווה לא בטלה מעלינו. היא מצווה חיובית וקיומית הנוהגת בכל זמן, בין שהבית קיים ובין שאינו קיים. חייבים ללמוד את זה. יזכנו השם יתברך לחזרה בתשובה שלמה ולגאולה שלמה.

הלכות גמילות חסדים-מספר אין למו מכשול-הרב אברהם ישראל

א. כשיבואו אורחים לביתו, יקבלם בסבר פנים יפות, וישים מיד לפניהם לאכול ולשתות, כי אולי הם רעבים וצמאים ומתביישים לבקש. ויגיש להם את המאכלים בפנים מאירות, ולא בפנים זועפות ועייפות. ואפילו אם הייתה לו מריבה קודם לכן אם אשתו או עם אחד מבני ביתו, לא יראה זאת בפני האורחים, כדי שירגישו האורחים בנח. ובשעת הארוחה, יראה עצמו כמצטער על שאינו יכול להשיג להם יותר ממה שהגיש לפניהם.

ב. אם האורח שבר איזה כלי ללא כוונה, או שנשפך לו שתיה על המפה הנקיה, צריך בעל הבית לתת לאורח הרגשה שלא קרה כלום [אפילו אם הכלי שנשבר הוא יקר מאוד], כדי שלא יתבייש האורח.

ג. כשרוצים בני הבית לדבר ביניהם בשפה זרה, אין להם לעשות כן בפני האורחים. וכמו כן, לא ידברו לידם בלחישה וברמיזה, מפני שהאורחים עלולים לחשוב שמדברים עליהם, ויכולים להיפגע מכך. וכשאין ברירה וחייב לדבר בשפה זרה, כגון שאמו או אביו מדברים איתו בשפה שלהם, יענה להם באותה שפה, ולאחר מכן יסביר לאורחים על מה היתה השיחה, כדי שירגישו בנח.

ד. ראוי ונכון שבעל הבית ישרת את האורחים בעצמו ולא על ידי שליח, אפילו אם הוא אדם נכבד וחשוב. ואם יש לבעל הבית בנים, מצוה שיחנכם במצוה יקרה זו, ויתן להם שיגישו את הכיבוד לאורחים.